BADIIY ASARNI TAHLIL QILISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Filologiya fanlari doktori, professor D. To‘rayev

ANNOTATSIYA: Mazkur tadqiqot ishida badiiy asar va badiiy matnni tahlil qilishning bugungi zamonga xos bo‘lgan yangicha metod va usullari bir nechta bosqichlarda o‘rganib chiqildi. Innovatsion talablar va yondashuvlar asosida asarni badiiy jihatdan yanada mukammal va ta’sirli talqin etish masalalariga yechim topishga harakat qilindi. Turlicha qarashlar asosida badiiylikka erishish, uni yanada boyitish, asar mohiyatini yetarli tushuntirib berish maqsadi ochiqlandi.

Kalit so‘zlar: badiiy asar, fikrlash, tadqiqot, metod, talqin, tahlil, innovatsiya, mustaqil fikrlash, sintez, tafakkurni rivojlantirish.

ANNOTATION: In this research work, new methods and techniques for analyzing a work of art and a literary text, which are characteristic of our time, were studied in several stages. An attempt was made to find solutions to the issues of a more perfect and effective interpretation of the work in terms of art based on innovative requirements and approaches. The goal of achieving artistry, further enriching it, and adequately explaining the essence of the work was revealed based on different points of view.

Keywords: work of art, thinking, research, method, interpretation, analysis, innovation, independent thinking, synthesis, development of thinking.

АННОТАЦИЯ: В данной исследовательской работе в несколько этапов изучались новые методы и приемы анализа произведения искусства и литературного текста, характерные для нашего времени. Была предпринята попытка найти решения вопросов более совершенной и эффективной интерпретации произведения с точки зрения искусства на основе инновационных требований и подходов. Цель достижения художественного

мастерства, его дальнейшего обогащения и адекватного объяснения сущности произведения была раскрыта с учетом различных точек зрения.

Ключевые слова: произведение искусства, мышление, исследование, метод, интерпретация, анализ, инновации, независимое мышление, синтез, развитие мышления.

Badiiy asar bevosita hayot haqiqatini aks ettirgan, insonni jamiyat va muhit munosabatida faol bo‘lishga undaydigan,qolaversa, erkin tafakkur qilishga o‘rgatadigan chinakam hayot maktabidir. Badiiy asar shaxsni tabiiy tajriba, axloqiy qadriyat va ijtimoiy aloqalarda qanday o‘zni tuta olishni, harakat qilib nimalarga erishish mumkinligini, o‘zgalarning ham taqdiriga befarq qarab bo‘lmasligini mukammal holda tushuntira oladigan ma’naviy murabbiy sifatida baholanadi.

Badiiy asarni tahlil qilishning zamonaviy usul va yondashuvlari an’anaviy metodlardan farq qilib, ko‘proq kitobxonning shaxsiy idroki, matnning strukturaviy qurilishi va turli fanlararo bog‘liqliklariga e’tibor qaratadi. Hozirgi adabiyotshunoslik va pedagogikada badiiy asar tahlili faqat mazmunni aytib berish emas, balki asarning estetik, psixologik va tarkibiy xususiyatlarini ochib berishni nazarda tutadi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy asar tahlili ko‘p qatlamli ilmiy jarayon sifatida talqin qilinadi.Badiiy matn til, tafakkur va madaniyat kesishgan murakkab tizim bo‘lib, uni tahlil qilishda turli xil metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi. Dastlab, badiiy asar tahlilining nazariy asoslari bo‘lib, bunda asarning asosiy komponentlari, ya’ni syujet, kompozitsiya, voqealar rivoji, obrazlar tizimi, asar tili va boshqa muhim vositalar nazarda tutiladi. “Badiiy asar g‘oya va obrazlar orqali voqelikni aks ettiruvchi murakkab tizim,[1,45-b.]ekan, uni o‘rganish ham bir qadar murakkab va chuqur fikr yuritish mas’uliyatini talab qilishi tabiiy hol.

Adabiyotshunoslikda tahlil va talqin tushunchalari juda keng qo‘llanilib, ular badiiy asarni tushunish jarayonining bir-biriga bog‘liq jihatlaridir. Badiiy asarni tushunish, uning mazmun-mohiyatini anglash jarayonida tahlil va talqin amallari har

vaqt hozirdir. Asarni tahlil qila olish o‘z-o‘zidan talqinga yo‘l ochadi, har bir kitobxon mustaqil fikr yuritish vositasida sintez usuli bilan badiiy matnga baho bera boshlaydi. Ayniqsa, hozirgi innovatsion talab va istaklar zamonida asarni tahlil qilish ko‘nikmasi ham turfa yondashuvlarni yuzaga keltirmoqda. Jumladan, “badiiy matnni lingvistik jihatdan tahlil qilishda til birliklarining o‘zaro bog‘liqligini asosiy omil sifatida ko‘rish”[2,46-b.] shuni anglatadiki, asar qaysi tilda yozilishidan qat’i nazar, avvalo, o‘sha tilning qonuniyatlarini, sintaktik, morfologik, punktuatsion va stilistik birliklarini kompleks holatda o‘zida aks ettira olishi muhim omil sanaladi.

Lingvopoetik yondashuvda, asosan, badiiy matnning til birliklari estetik funksiya vazifasida o‘rganiladi. N.Musulmanova lingvopoetik tahlilni ikki bosqichga ajratadi:

Semantik bosqich – bunda til birliklari o‘zining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’nosida

Metasemiotik bosqich – til birliklari badiiy vazifasi nuqtayi nazaridan o‘rganiladi.[3,12-b.]

Badiiy asarni tahlil qilishning zamonaviy usullari va yondashuvlari an’anaviy filologik tahlildan farqli o‘laroq, matnni nafaqat mazmunan tushunish, balki uning strukturaviy, psixologik, madaniy va funksional xususiyatlarini chuqur o‘rganishga qaratilgan. Bugungi kunda zamonaviy adabiyotshunoslik ta’lim sharoitida badiiy asarni yangicha usulda tahlil qilishning bir qancha yondashuvlari mavjud:

1. Struktural va semiotik tahlil – asar syujeti, kompozitsiyasi, personajlar tizimi, janr xususiyatlari, asardagi katta-kichik belgilar, ramzlar, timsollar va ularning ma’no yukini ochib berishga xizmat qiladi.

2. Ruhiy, ya’ni psixoanalitik tahlil – asosan qahramonlarning ichki dunyosi, ruhiy olami, ongli va ongsiz harakatlari, motivatsiya dunyosi va xulq-atvori bilan jarayonni tahlil qiladi.

3. Interfaol va kreativ tahlil – bunda asosiy e’tibor talabaning jarayonga faolligi, ijobiy va salbiy qarashlarga mustaqil holatda ega bo‘lishi, qahramonlarning

o‘zaro munosabatlarini talqin qilib baho bera olishi hamda asar voqealarining turli holda ro‘y berishi yuzasidan debat, bahs, munozara uyushtira olishiga qaratiladi.

4. Qiyosiy, ya’ni komparativ tahlil – o‘rganilayotgan badiiylikni boshqa badiiy asar, kino, film, teatr yoki tarrixiy kontekst bilan o‘zaro solishtirib, qiyoslab o‘rganishni nazarda tutadi.

5. Matn va nutq tahlili – bu bosqichda talaba yoki o‘quvchi asar tili, muallif qanday so‘zlardan faol foydalangan va uning so‘z tanlash mahorati, badiiy tasvir vositalari (sinekdoxa, metonimiya, metafora, kinoya) va bularning badiiy asarda tashigan ma’no yukini aniqlashga asoslanadi.

Kishida badiiy asarni to‘g‘ri anglash va ta’sirlanish qobiliyati faqatgina badiiy asarni mutolaa qilish bilan yuzaga kelmaydi, aksincha shu o‘qilgan adabiy kontekstni ma’no-mohiyatini anglab yetish uchun har bir individ muayyan darajada estetik va fikrlash tayyorgarligiga ega bo‘lishi lozim. Zotan, “Badiiy matn murakkab estetik butunlik sifatida ko‘p qatlamli tahlilni talab qiladi”[4,256-b]. Asar yozilayotgan vaqtda yozuvchi qaysi voqeani asos qilib olgan-u bu voqea uning qo‘liga qalam tutqazib, ruhiy olamini, kechinmalarini qanchalik bezovta qilganligi rostan ham juda murakkab jarayondir. Buni o‘qiguvchi qanday hazm qila olishi, ta’sirlanib o‘z olamiga sig‘dira bilishi esa ikki marta murakkab bosqich sanaladi. Ayni shunday paytda turli tahlil usullariga ehtiyoj borligi yuzaga chiqadi.

Rus metodist olimi Boris Bobilevning “Milliy oliy o‘quv yurtlarda badiiy matnni filologik tahlil qilishning nazariy asoslari” tadqiqotida adabiy asarning badiiy tahlili: “Badiiy matnning filologik tahlilidan asosiy maqsad muallif obrazini idrok etish, unga yetishishdir. Ayni shu holat badiiy matnni filologik tahlil qilishning asosiga qo‘yilishi lozim”, - degan tarzda izohlanadi. Badiiy asarni tahlil qilish – uning shakl va mazmun birligini ochib berish demakdir,[5,384-b] zero asarning tuzilish strukturasini tushunmagan kitobxon uning mazmunini, ya’ni asarda nima voqea va u qanday yoritilyapti, yozuvchining badiiy maqsadi nima ekanligini yoki bu badiiy birlik asosida qanday hayot haqiqati mujassam ekanligini ham anglab

yetmaydi. Tahlil degan amaliy jarayon esa, turli rakurslarda badiiy matnni turli tomondan yoritib berishga xizmat qilishi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari – Toshkent, 2002. 45 b.

2. Musulmanova N. Badiiy matnning lingvopoetik tahlili – Toshkent, 2024. 12 b.

3. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 384 b.

4. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili – Toshkent. 2008. 46 b.

5. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi – Toshkent: Fan, 2009. - 256 b.